3. *Bergman R*. Why Be Moral? A Conceptual Model from Developmental Psychology / Roger Bergman // Human Development. – 2002. – № 45. – P. 104-124.
4. *Blasi A*. Kohlberg's Theory and Moral Motivation / Augusto Blasi // New Directions for Child Development – 1990. – № 47. – P. 51-57.
5. *Blasi A*. Moral Understanding and the Moral Personality: The Process of Moral Integration / Augusto Blasi // Moral Development: An Introduction / eds. W. M. Kurtines & J. L. Gewirtz. – Boston : Allyn & Bacon, 1995. – P. 229-253.
6. *Colby A*. Some Do Care: Contemporary Lives of Moral Commitment / A. Colby & W. Damon. – New York : Free Press, 1992. – 368 p.
7. *Colby A*. The uniting of self and morality in the development of extraordinary moral commitment / A. Colby & W. Damon // The moral self / eds. G. G. Noam & T. E. Wren. – Cambridge, MA: MIT Press, 1993. – P. 149-174.
8. Damon W. Self-understanding and Moral Development from Childhood to Adolescence / W. Damon // Morality, Moral Behavior, and Moral Development / eds. W. M. Kurtines & J. L. Gewirtz. – New York : John Wiley & Sons, 1984. – P. 109-127.
9. *Kohlberg L*. The Psychology of Moral Development: The Nature and Validity of Moral Stages. Vol. 2. Essays on Moral Development / L. Kohlberg. – New York : Harper & Row, 1984. – 768 p.
10. *Piaget J*. The Moral Judgment of the Child / Jean Piaget. – New York : Free Press, 1997. – 416 p.
11. *Rest J. R*. Moral development: Advances in research and theory / J. R. Rest. – New York : Praeger, 1986. – 241 p.
12. *Rest J. R*. The Major Components of Morality / J. R. Rest // Morality, Moral Behavior, and Moral Development / eds. W. M. Kurtines & J. L. Gewirtz. – New York : John Wiley & Sons, 1984. – P. 24-38.

Відомості про автора

Лохвицька Л. В. – кандидат педагогічних наук, доцент, докторант кафедри теоретичної і консультативної психології Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій НПУ імені М. П. Драгоманова.

Статтю подано до друку 15.04.2015.

УДК 159.954.3:504.75.05
© Л. В. Лупійко, 2015 р.

Л. В. Лупійко (м. Київ)

АКТУАЛЬНІСТЬ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНИХ УЯВЛЕНЬ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ЕКОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ

У статті розглянуто питання формування екологічних уявлень особистості на сучасному етапі розвитку суспільства. Розкрито актуальність розвитку екологічних уявлень та екологічної свідомості кожної особистості. Висвітлено необхідність формування екологічних уявлень у старших дошкільників. Охарактеризовано дошкільний вік, як сприятливий період для розвитку пізнавальних процесів та емоційної сфери дитини. Зазначено, що формувати екологічну свідомість доцільно у молодшому шкільному віці та продовжувати просвітницьку роботу у процесі подальшого розвитку особистості.

Ключові слова: *екологічні уявлення особистості, екологічна свідомість, пізнавальні процеси, емоційна сфера, старший дошкільний вік.*

В статье рассмотрен вопрос формирования экологических представлений личности на современном этапе развития общества. Раскрыта актуальность развития экологических представлений и экологического сознания каждой личности. Отражена необходимость

формирования экологических представлений у старших дошкольников. Охарактеризирован дошкольный возраст, как благоприятный период для развития познавательных процессов и эмоциональной сферы ребенка. Отмечено, что формировать экологическое сознание целесообразно в младшем школьном возрасте и продолжать просветительскую работу в процессе дальнейшего развития личности.

Ключевые слова: *экологические представления личности, экологическое сознание, познавательные процессы, эмоциональная сфера, старший дошкольный возраст.*

In the article the question of forming of ecological imaginations of personality is considered on the modern stage of development of society. Actuality of development of ecological imaginations and consciousness of every personality is exposed. The necessity of forming of ecological imaginations is reflected for senior preschool children. Preschool age is described, as a favourable period for development of cognitive processes and emotional sphere of child. It is marked that to form ecological consciousness advisable in a primary school age and to continue elucidative work in the process of further development of personality.

Key words: *ecological imaginations of personality, ecological consciousness, cognitive processes, emotional sphere, senior children preschool age.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства у зв'язку зі зростанням техногенних та екологічних катастроф, проблеми збереження екологічного довкілля, розвитку екологічних уявлень, екологічної свідомості та самосвідомості особистості на всіх рівнях освіти набувають особливої значущості.

Нераціональне використання природних ресурсів породжує численні екологічні проблеми, до яких належать такі: забруднення оточуючого середовища (повітря, ґрунту, води) відходами промислового і сільськогосподарського виробництва, вихлопними газами автомобілів, що загрожує здоров'ю людей; інтенсивне зменшення площі лісів, котрі забезпечують киснем всіх мешканців; зміна клімату – його потепління, яке загрожує затопленням частини суші ряду материків.

Нині проблема взаємодії людини з природою є однією з найбільш актуальних, над якою працюють психологи та педагоги: С.Д. Дерябо, А.Н. Захлєбний, І.Д. Звєрєв, М.В. Костицький, С.М. Кравченко, А.М. Льовочкіна, Г.П. Пустовіт, Н.А. Пустовіт, В.О. Скребець, І.Т. Суравегіна, Ю.М. Швалб, В.А. Ясвін та ін. Вчені дійшли до загального висновку, що тільки формування екологічного мислення, свідомості та культури кожної особистості дає змогу забезпечити успішне вирішення цієї проблеми.

Аналіз наукових досліджень. На сьогодні у психологічній науці виокремлюється ланка досліджень, присвячених розвитку екологічних уявлень та екологічної свідомості особистості. Цим питанням приділяли увагу такі вчені: А.А. Алдашева, О.В. Білоус, С.Д. Дерябо, І.В. Кряж, А.М. Льовочкіна, О.С. Мамешина, В.І. Медведєв, Ю.П. Ожогов, О.В. Рудоміно-Дусятська, В.О. Скребець, В.А. Ясвін та ін.. Зокрема, на думку А.М. Льовочкіної, сутність екологічної свідомості особистості визначає психічне відображення нею природного, штучного та соціального середовища, рефлексію її місця, ролі та процесу саморегуляції в екологічному світі. Як доводять А.А. Алдашева та В.І. Медведєв, екологічна свідомість формується на основі знань та уявлень, отриманих у результаті активного і пасивного досвіду взаємозв'язку з об'єктами зовнішнього світу. Крім того вчені довели, що усвідомлені особистістю взаємозв'язки природних явищ створюють підґрунтя для побудови образів екологічних уявлень, які й утворюють змістовий базис екологічної свідомості. Дослідницею І.В. Кряж був поставлений акцент на вивченні індивідуальних екологічних уявлень особистості, розвиток яких, з одного боку, відбувається на основі знань про об'єкти природи, отримані при безпосередній дії на органи чуття, а, з іншого, – на основі усвідомлення взаємозв'язків у природі, що не мають безпосереднього впливу на перцептивну сферу людини.

Також до вирішення проблеми розвитку екологічної свідомості активно долучаються педагоги, які сконцентровують увагу на питаннях екологічної освіти, екологічного виховання, екологічної культури особистості. На думку Н.А. Пустовіт, екологічна освіта спрямована на формування екологічної культури, екологічного мислення та свідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як унікальної цінності. Вчені (А.Н. Захлєбний, І.Д. Звєрєв, А.П. Сіделькoвський, І.Т. Суравегіна) відмітили, що завдання екологічного виховання особистості полягають у розвитку в неї екологічних уявлень, вихованні любові до природи, формуванні вмінь і навичок діяльності у природі, збереженні довкілля від забруднення та руйнування.

Більшість науковців (Г.В. Бєлєнька, Н.В. Лисенко, Г.С. Марочко, З.П. Плохій, Л.І. Пономарьова, О.Ю Тютюнник та ін.) утверджують ідею про те, що витоки екологічних знань та уявлень закладаються в дитинстві, зокрема, в дошкільному віці. На думку Г.В. Бєлєнької, основною метою екологічного виховання дошкільників має бути розробка методичних засобів з розвитку в них екологічних уявлень. Вчена Н.В. Лисенко звертає увагу на те, що дітям дошкільного віку важливо опановувати знання про навколишню природу, що сприятиме розвитку чуттєво-наочних екологічних образів уявлень. З.П. Плохій зазначила, що ціннісне ставлення дошкільників до об'єктів природи пов'язане із засвоєнням знань про зв'язки та залежності в ній, а усвідомлення останніх визначає розвиток екологічних уявлень. Уявлення дошкільників про природу, на думку О.Ю. Тютюнник, повинні носити системний характер. У зв'язку з цим засвоєння екологічних уявлень дитиною буде ефективним за умови використання в процесі навчання методу моделювання екологічних систем як одиниць природи. Л.І. Пономарьовою було доведено, що успішність формування конкретних екологічних уявлень залежить від визначення їх змісту, спрямованого на гуманно-діяльнісну поведінку дітей.

Мета статті: обґрунтувати визначення «екологічні уявлення особистості» та «екологічна свідомість особистості», пояснити необхідність їх розвитку з дитинства та запропонувати методи роботи з дітьми у процесі формування екологічних уявлень.

Виклад основного матеріалу та результати досліджень. Необхідність психолого-педагогічного дослідження проблеми розвитку екологічних уявлень зумовлена потребою формування екологічно орієнтованої особистості. Питання формування екологічної свідомості та екологічних уявлень турбувало багатьох вчених і залишається відкритим у наш час.

Розглянемо детально визначення «екологічна свідомість» та «екологічні уявлення».

А.М. Льовочкіна відмітила, що «екологічна свідомість – це вищий рівень психічного відображення природного, штучного, соціального середовища та свого внутрішнього світу; рефлексія місця та ролі людини в екологічному світі, а також саморегуляція даного відображення». Також вчена вказує на те, що «свідомість як психологічна категорія та як явище людської психіки не може бути за своєю природою «екологічною», «економічною», «політичною» або ще якою-небудь. Але свідомість, як і мислення, може визначатись змістом та направленістю домінуючих відносин людини до дійсності. У такому розумінні сутності екологічної спрямованості саме відносно екологічного змісту психічного відображення дійсності можна говорити про екологічну свідомість, яка формується завдяки стимулюванню екологічного мислення» [3, с. 73].

Одне із завдань розвитку екологічної свідомості – виховувати турботливе ставлення до живих організмів, оточуючого середовища. Це ставлення формується при наявності екологічних знань і уявлень про природу, які, в свою чергу, базуються на вмінні встановлювати зв'язки і залежності в природі. Отже, зміст розвитку екологічної свідомості включає доступні дітям знання про природу, зв'язки і залежності в ній, вміння, які базуються на раціональному природокористуванні та традиції, які націлені на збереження природи.

Вивчаючи екологічні уявлення як певним чином організовані у звичайній свідомості репрезентації стосунків «людина – природа», І.В. Кряж зазначила, що вони є системним багаторівневим утворенням, оскільки задіяні перцептивна та пізнавальна сфера психіки особистості.

Екологічні уявлення є основою формування екологічної свідомості, її початковою ланкою. Підтвердження цієї думки знаходимо у праці Дерябо С.Д. та Ясвіна В.А.: «терміном екологічна свідомість традиційно позначається сукупність уявлень про взаємозв'язки в системі «людина – природа» і в самій природі, існуючого ставлення до природи, а також відповідних стратегій і технологій взаємодій з нею» [1, с. 6]. Разом з тим вчені визначають і основним завданням екологічної освіти – формування у особистості системи адекватних екологічних уявлень. Пояснюючи, що вказана система сприяє включеності особистості у світ природи та становленню екологічної особистості [1, с. 286]. Зміст і спрямованість екологічної свідомості формується в результаті отриманої інформації про об'єкти оточуючої дійсності, їх взаємозв'язки, унаслідок чого утворюється уявлення особистості про ці об'єкти.

Система екологічних уявлень особистості включає сукупність чуттєво-наочних образів предметів та явищ дійсності, відомості про взаємозв'язки в оточуючій дійсності, що зберігаються та відтворюються у свідомості людини поза безпосереднім впливом на органи чуттів.

Екологічні уявлення дошкільників – це система безпосередніх та опосередкованих, диференційованих та недиференційованих узагальнених образів предметів і явищ та взаємозв'язків між ними в оточуючій дійсності. У дітей старшого дошкільного віку важливо і необхідно розвивати екологічні уявлення, даючи їм реалістичну інформацію про світ природи, поглиблюючи і розширюючи їх знання про зв'язки та залежності, які існують у природі, оскільки саме цей вік є сензитивним для розвитку емоційної сфери, зокрема почуттів та інших психічних процесів, які актуалізуються за умов використання народних природознавчих традицій.

Потрібно зазначити, що вікові особливості та закономірності психічного розвитку дошкільників впливають на процес становлення їх екологічних уявлень.

В.І. Медведєв та А.А. Алдашева визначили роль когнітивних механізмів у формуванні екологічної свідомості. Зокрема вчені звертали увагу на такі психічні процеси як мислення, уява, пам'ять тощо. Особливо надзвичайно висока роль мислення, коли в роботу включаються такі його операції як: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення тощо [4].

Для отримання знань важливу роль відіграє увага (мимовільна та довільна) та її властивості (спрямованість, зосередженість, концентрація, стійкість, коливання, переключення, обсяг, розподіл). Так, завдяки розширенню обсягу уваги дитина може сприймати не один предмет чи картинку, а два, три об'єкти і сприйняти кожен з них чітко. Зростання стійкості уваги дозволяє тривалий час розглядати картинки чи предмети, тому діти можуть уважно спостерігати за деревами, птахами і т.п.. Також у старшому дошкільному віці формується довільна увага, хоча частіше вона ще підтримується інтересом до самої діяльності, її результату та процесу [4].

Для розвитку екологічної свідомості та екологічних уявлень велике значення мають всі особливості пам'яті, котрі характерні для свідомості загалом. Зокрема в роботі з дошкільниками, під час проведення спостережень, використовується такі види пам'яті як наочно-образна та емоційна [4].

Емоційна сфера також є одним з енергетично потужних за своїм впливом регуляторів життя дошкільнят. Навіть інтерес дошкільників виражений у глибоко емоційному ставленні до оточуючого, зокрема до об'єктів природи, у бажанні пізнавати невідоме. Пізнання оточуючого природного середовища є джерелом емоційних переживань дітей дошкільного віку.

Однією з необхідних умов формування екологічних уявлень дітей старшого дошкільного віку є поступове підведення до розуміння зв'язків і залежностей в природі: рослини та тварини є живими істотами, які вимагають певних умов життя – задоволення потреби в повітрі, їжі, воді. Тобто, необхідно розпочинати з елементарних уявлень і понять, та саме через них закладати основи знань.

С.Д. Дерябо, В.А. Ясвін вважають, що «суб'єктивне ставлення до природи визначається особливостями мислення, властивими старшому дошкільному віку… У цьому віці дитина не чітко диференціює своє «Я» і оточуючий світ, суб'єктивне та об'єктивне, переносить на реальні зв'язки

між явищами світу власні внутрішні спонукання. Своєрідні уявлення дошкільників про світ являються наслідком поверхових узагальнень, котрі робить дитина в процесі взаємодії зі своїм оточенням. Несформованість пізнавальної сфери призводить до антропоморфізму (дитина пояснює всі причинно-наслідкові зв'язки, що існують в оточуючому середовищі, за аналогією з явищами, які існують у людському середовищі) та артифікалізму (уявлення, що всі об'єкти та явища довкілля створено людьми для власних цілей) у ставленні до природи» [1, с. 213].

З такою думкою вчених погоджується А.М. Льовочкіна. Також вчена зазначила, що у дошкільників доцільно формувати емоційно-ціннісне ставлення до об'єктів природи у безпосередній діяльності під час проведення екскурсій і прогулянок та організації заходів, спрямованих на облаштування довкілля, таких як прибирання території ігрового майданчика, насадження та доглядання за квітами, догляд за кімнатними тваринами [3].

В дослідженні А.М. Льовочкіної знаходимо підтвердження й того, що особистість необхідно з раннього дитинства навчати за спеціальними освітніми програмами, які передбачають детальне ознайомлення з обєктами та явищами природи, постійне підвищення екологічної свідомості, то в них з'являться правильні установки стосовно довкілля, і вони будуть готові діяти відповідно до цих установок. «Але для цього недостатньо ввести «екологічний розділ» до курсу природничих наук. Діти повинні безпосередньо спілкуватися з природою під керівництвом педагогів, які можуть показати її красу та розповісти досить переконливо та докладно про наслідки насилля над середовищем. Людина з раннього дитинства повинна засвоїти, що довкілля з його проблемами не існує десь окремо від неї, а починається саме всередині неї» [3, с. 99].

Інтерес до природного середовища у дитини виникає мимоволі, без втручання дорослих. Та навчити дітей розуміти мову довкілля, відчути себе його частиною, ставитися до природного оточення з любов'ю і бережливістю повинен дорослий. У дошкільному закладі оточуючій природі приділяється дуже велика увага, адже ознайомлюючи дітей з нею, вихователі розв'язують цілий комплекс завдань: розвивають сенсорику, мову і мислення, допитливість і спостережливість; формують перші естетичні переживання і судження, пробуджують прагнення творити довкола себе красу; розвивають реалістичні уявлення та поняття про природні об'єкти та явища, учать встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між ними тощо.

Щоб знання не зникали безслідно, а міцно закладались, необхідно проводити цілеспрямовану роботу в дошкільних закладах та вдома. При цьому ознайомлення повинне проходити в найближчому природному оточенні. На нашу думку, важливо брати до уваги рослинний і тваринний світ, той який найбільш доступний сприйманню дітей дошкільного віку, з чим вони зустрічаються в природі найчастіше. І за допомогою зв'язків і залежностей у природі, які знайомі та доступні дітям, можна буде формувати елементи екологічної свідомості у дітей старшого дошкільного віку.

Оскільки в старшому дошкільному віці з'являються нові види діяльності, то значно зростає і з'являється нова мета, нові потреби і мотиви. Разом з тим, спеціально організована діяльність дітей, яка пов'язана з доглядом за рослинами та тваринами, сприяє вихованню у дошкільників відповідальності за свої дії, елементи самоконтролю, організованості, формує вольову поведінку та моральні почуття. Головним чином старші дошкільники навчаються в процесі гри, життєвої практичної діяльності або в безпосередньому спілкуванні з дорослими. Саме тому необхідно відкривати для дітей світ природи під час проведення ігор, читання книг, спостереження тощо.

Застосовуючи різні методи роботи у процесі розвитку екологічних уявлень дошкільників (спостереження, бесіду, експеримент тощо), пропонуємо доповнювати їх використанням українського народного фольклору (загадок, прикмет, прислів'їв, потішок та ін.) природоохоронного змісту. Це сприятиме розвитку екологічних уявлень дошкільників та формуванню їх національної свідомості.

Для дітей молодшого шкільного віку, на думку вчених (С.Д. Дерябо, А.М. Льовочкіної, В.А. Ясвіна), притаманний непрагматичний характер ставлення до природи та формується у цей

віковий період «суб'єктивна установка» стосовно об'єктів природи, відбуваються суттєві зміни у сприйманні навколишнього середовища. Саме у молодшому шкільному віці починає стрімко формуватися поведінковий компонент екологічної свідомості, з'являється бажання та можливість самому доглядати тварин, вирощувати рослини тощо. Тому, враховуючи можливості дитини, потрібно пропонувати їй догляд за невибагливими тваринами та рослинами, тобто такими, що не потребують занадто складних технологічних прийомів догляду. Високий пізнавальний інтерес у молодшому шкільному віці до світу природи, а також спостережливість можуть бути використані для розширення екологічної ерудиції [1, 3].

Зміни у розвитку пізнавальної сфери учнів початкових класів сприяють розвитку екологічної свідомості. Адже у цей віковий період характерною є довільність психічних процесів, зростають можливості учнів свідомо керувати пам'яттю, збільшується її обсяг, підвищується продуктивність, міцність і точність запам'ятовування інформації. На основі попереднього досвіду у дітей швидко виникають попередні образи уяви. У молодших школярів зростає швидкість перебігу процесів сприймання, збільшується кількість сприйнятих об'єктів. Сприймаючи нові об'єкти учні відносять їх до певної категорії, вибирають предмети з певної сукупності. Хоча іноді домінує мимовільна увага, її довільність залежить від керування дорослими поставленими цілями.

Висновки. Узагальнюючи наукові позиції вчених, можна стверджувати, що більшість з них під поняттям «екологічна свідомість особистості» розуміють психічне відображення взаємозв'язків у оточуючому природному просторі, на основі усвідомлення яких відбувається розвиток ціннісного ставлення та взаємодій людини в природі. Основою розвитку цього феномена виступають цілісні образи екологічних уявлень. Поняття «екологічні уявлення особистості» розглядається як сукупність чуттєво-наочних образів предметів і явищ дійсності та відомості про взаємозв'язки в оточуючому просторі, що зберігаються та відтворюються у свідомості людини поза безпосереднім впливом на органи чуттєвого пізнання. Розвиток екологічних уявлень особистості є підґрунтям для формування екологічної свідомості особистості.

Найбільш ефективними методами роботи будуть використання у процесі спостереження за об'єктами і явищами природи народознавчого матеріалу, який розкриватиме та підкреслюватиме зв'язки та залежності у природі; залучення дошкільників до діяльності по догляду за рослинами та тваринами; вивчення з дітьми фольклорних творів та народних традицій.

Подальші дослідження передбачають аналіз особливостей розвитку екологічних уявлень старших дошкільників на матеріалі народних природознавчих традицій. Перспективними, на нашу думку, є дослідження територіальних відмінностей розвитку зазначених уявлень і впровадження в навчально-виховний процес дошкільних навчальних закладів та ознайомлення майбутніх педагогів з особливостями розвитку екологічних уявлень та свідомості особистості.

Література

1. *Дерябо С.Д.* Экологическая педагогика и психология / Сергей Дмитриевич Дерябо, Витольд Альбертович Ясвин. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 480 с.
2. *Кряж І.В.* Особливості репрезентації в звичайній свідомості відношень «людина – природа»: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук: 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Кряж Ірина Володимирівна. – Х., 1995. – 18 с.
3. *Льовочкіна А.М.* Екологічна психологія: Навчальний посібник / Антоніна Михайлівна Льовочкіна. – К.: Міленіум, 2003. – 120 с.
4. *Медведев В.И.* Экологическое сознание: Учебное пособие. Изд. второе, доп/ Всеволод Иванович Медведев, Айгуль Абдулхаевна Алдашева . – М.: Логос, 2001. – 384 с.
5. *Скребец В.А.* Экологическая психология: Учеб. пособие / Василий Алексеевич Скребец – К.: МАУП., 1998. – 144 с.

Відомості про автора:
Лупійко Людмила Василівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри теоретичної та консультативної психології Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Статтю подано до друку 15.04.2015.

УДК: 159.942
© О. П. Лящ, 2015 р.

О. П. Лящ (м. Вінниця)

ДЕТЕРМІНАНТИ ТА МОЖЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядається емоційний інтелект як складний особистісний конструкт. Розглянуто детермінанти розвитку емоційного інтелекту. Розвиток емоційного інтелекту розглядається у двох аспектах: у плані вивчення онтогенетичних змін у здібностях до розуміння та управління емоціями і в контексті цілеспрямованого (тренінгового) впливу на розвиток окремих сторін емоційного інтелекту. Відзначається, що в якості теоретичних підстав для програм розвитку емоційного інтелекту можуть виступити гуманістичний, поведінковий і когнітивний напрямки.

Ключові слова: *емоційний інтелект, розвиток емоційного інтелекту, біологічні фактори розвитку, соціальні фактори розвитку, тренінг.*

В статье рассматривается эмоциональный интеллект как сложный личностный конструкт. Рассмотрены детерминанты развития эмоционального интеллекта. Развитие эмоционального интеллекта рассматривается в двух аспектах: в плане изучения онтогенетических изменений в способностях к пониманию и управлению эмоциями и в контексте целенаправленного (тренингового) воздействия на развитие отдельных сторон эмоционального интеллекта. Отмечается, что в качестве теоретических оснований для программ развития эмоционального интеллекта могут выступить гуманистический, поведенческий и когнитивный направления.

Ключевые слова: *эмоциональный интеллект, развитие эмоционального интеллекта, биологические факторы развития, социальные факторы развития, тренинг.*

In article the emotional intelligence as difficult personal construct is considered. Determinants of development of emotional intelligence are considered. Development of emotional intelligence is considered in two aspects: in respect of studying the vital of changes in abilities to understanding and management of emotions and in the context of purposeful (training) impact on development of the separate parties of emotional intelligence. It is noted that the directions can act as the theoretical bases for programs of development of emotional intelligence humanistic, behavioral and cognitive.

Key words*: emotional intelligence, development of emotional intelligence, biological factors of development, social factors of development, training.*

Постановка проблеми. Технічний прогрес XXI ст., зміна морально-етичних засад суспільства, насичений темп життя, прагнення до успіху, матеріальних благ і реалізації себе в кар'єрі та особистому житті формують нову активну життєву позицію людини, змушують її задуматися про вибір цілей і засобів їх досягнення, роблять особистість працездатнішою, енергійнішою, винахідливішою. У контексті таких процесів виникає необхідність побудови сприятливих і продуктивних взаємин з оточуючими, так як особистість не може обійтися без суспільства.